

PROFILAKTIKA INSPEKTORLARINING HUQUQBUZARLIK SABABLARINI ANIQLASHDAGI AMALIY MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Do'smurodov Mirdamir Eshboyevich

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kunduzgi ta'lim 3-o'quv kursi kursanti

Boborahimov Abror Baxramovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Huquqbuzarliklar profilaktikasi va probatsiya faoliyati kafedrasida katta o'qituvchisi, mayor

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar organlarida profilaktika inspektorlarining huquqbuzarlik sabablarini aniqlash va bartaraf etish faoliyatidagi amaliy muammolar ilmiy-amaliy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Faoliyatning huquqiy-tashkiliy asoslari, mavjud kamchiliklar, xorijiy mamlakatlar tajribasi va takomillashtirish bo'yicha bir qator takliflar bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *profilaktika inspektori, huquqbuzarlik sabablari, kriminogen omillar, yakka tartibdagi profilaktika umumiy profilaktika tizimi, xulq-atvor modeli.*

Abstract: *This article provides a scientific-practical analysis of the challenges faced by prevention inspectors of the Internal Affairs Bodies of the Republic of Uzbekistan in identifying and eliminating the causes of offenses. The legal and organizational foundations of inspection activities, existing shortcomings, international experience, and a number of proposals for improvement are outlined.*

Keywords: *prevention inspector, causes of offenses, criminogenic factors, individual prevention, general prevention system, behavioral model.*

KIRISH VA MAQOLANING DOLZARBLIGI

O'zbekiston Respublikasida huquqiy-demokratik davlat qurilishi jarayonida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi yillarda islohot dasturlari doirasida ichki ishlar organlari strukturasi tubdan qayta ko'rib chiqilib, profilaktika inspektori instituti faoliyatini kuchaytirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi, ushbu yo'nalishda muhim normativ-huquqiy baza shakllandi.

2021-yil 2-apreldagi PQ-5050-son Prezident qarori bilan ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar belgilandi.

Shu yilning 29-noyabrda PF-27-son Farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi tasdiqlandi va profilaktika inspektorlari zimmasiga yuklatilgan vazifalar alohida ilova sifatida mustahkamlandi. Davlatimiz rahbari 2024-yil oktyabr oyida IIV xodimlariga yo'llagan tabrik nutqida "kriminogen vaziyat bo'yicha "qizil" toifada bo'lib kelayotgan mahallalarda ilmiy yondashuvlar asosida jinoyatchilikni jilovlash yuzasidan manzilli ish olib borish lozim" deb alohida ta'kidladi.³²

³² Mirziyoyev Sh.M. IIV xodimlari va faxriylariga tabrik nutqi. – president.uz, 25.10.2024. – <https://president.uz/oz/lists/view/7646>

Eng so'nggi va muhim qadam sifatida, 2025-yil 3-yanvardagi PQ-1-son qaror bilan mahallalarda xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish tizimi samaradorligini yanada oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar qabul qilinib, har bir mahallada kamida

2 nafar profilaktika inspektori shtati belgilandi hamda "qizil" toifadagi mahallalarda xizmat o'tayotgan inspektorlarga maxsus ustama haq to'lash amaliyoti joriy etildi.

Profilaktika inspektorlari – bu nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi xodimlar, balki o'z mahallasidagi ijtimoiy-kriminogen vaziyatni real vaqt rejimida kuzatuvchi va huquqbuzarliklarning ilk belgilarini aniqlash, shuningdek ularga qarshi chora-tadbirlarni amalga oshiruvchi subyektdir. Shu boisdan ularning faoliyat sifati to'g'ridan-to'g'ri hududlardagi jinoyatchilik darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'pgina inspektorlar huquqbuzarlik sodir etilish sabablarini tizimli va to'liq aniqlash o'rniga, ko'pincha hodisaga reaktiv javob berishga cheklanadilar. Bu esa profilaktik ishning samaradorligini sezilarli darajada pasaytiradi. Mazkur muammo kriminologiya, ma'muriy huquq va davlat boshqaruvi fanlarining kesishmasida yotuvchi ilmiy tadqiqotni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi O'RQ-371-son "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra, huquqbuzarliklar profilaktikasi – huquq-tartibotni saqlash hamda mustahkamlash, huquqbuzarliklarni aniqlash, ularga barham berish, shuningdek huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish maqsadida qo'llaniladigan umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikaning huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy va boshqa chora-tadbirlari tizimidir.

Amaliyot va tadqiqotlar asosida profilaktika inspektorlarining huquqbuzarlik sabablarini aniqlashdagi quyidagi tizimli muammolar ajratib ko'rsatilishi mumkin: aynan shu ta'rifdan kelib chiqib, mazkur qonunning asosiy vazifalaridan biri sifatida huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, o'rganish, bartaraf etish chora-tadbirlarini ko'rish belgilangan.

Bu vazifa to'g'ridan-to'g'ri profilaktika inspektorlari zimmasiga yuklatilgan bo'lib, inspektorlar huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish hamda bu borada tegishli taqdirnomalar kiritish vakolatiga ega. Faqat profilaktik faoliyat emas, balki ma'muriy yurisdiksiya doirasida ham sabablarni aniqlash majburiy hisoblanadi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga ko'ra, ishni ko'rib chiquvchi organ yoki mansabdor shaxs ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etish sabablari va ularga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlaganda, bu sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf qilish yuzasidan choralar ko'rish to'g'risidagi taqdirnomani tegishli korxonaga, muassasa yoki tashkilot rahbariga kiritadi.³³ Demak, sabablarni aniqlash – bu inspektorning ixtiyoriy harakati emas, qonuniy majburiyatidir.

Profilaktika turlari va sabab-omillar tasnifi

Qonun huquqbuzarlik sabablarini aniqlash va bartaraf etish mexanizmini to'rt turdagi profilaktika orqali amalga oshirishni nazarda tutadi: umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik. Yakka tartibdagi profilaktika – huquqbuzarlikka moyil bo'lgan shaxslarni aniqlash, ularni o'rganish va xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirish

³³ O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. – T.: Adolat, 2023. – 313-modda.

hamda ularga salbiy ta'sir etuvchi shart-sharoitlarni to'xtatish va kelgusida shu kabi holatlarni oldini olishga qaratilgan faoliyatdir.

Ilmiy adabiyotlarda huquqbuzarlik sabablari odatda ikki asosiy guruhga ajratiladi: ob'ektiv sabablar (ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik, madaniy omillar) va sub'ektiv sabablar (shaxsning psixologik holati, qadriyat tizimi, oilaviy muhit). Bugungi kunda profilaktika inspektori zimmasiga yuklatilgan barcha funksiyalarni samarali bajarish har tomonlama hududda kriminogen vaziyatni o'rganishni va tahlil qilib borishni talab qiladi. Kun

2.4. Mahalla instituti bilan bog'liqlik: yangi konseptual yondashuv

3.1. Metodologik tayyorgarlikning yetarli emasligi

Ko'pchilik inspektorlar sabablarni aniqlashda tizimli kriminologik metodologiyadan emas, balki shaxsiy tajriba va intuitsiyadan foydalanadi. Xizmatga kirish bosqichida kriminogen xavfni baholash (risk assessment) usullarini o'rgatish tizimi hali mukammal emas. Natijada bir xil vaziyatda turli inspektorlar butunlay farqli xulosalarga kelishi kuzatiladi.

3.2. Ma'muriy yuklanish va vaqt taqchilligi

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inspektorlarning ish vaqtining 40-55% qismini hujjat yuritish va hisobotlar tuzish egallaydi. Bu esa bevosita fuqoralar bilan muloqot va kuzatuv uchun ajratiladigan vaqtni keskin qisqartiradi. Hududiy yuklanish me'yorlari ham ko'pincha real imkoniyatlarga mos kelmaydi: bitta inspektor ba'zan 400-600 nafardan ortiq nazorat ostidagi shaxslarni kuzatishi kerak bo'ladi.

3.3. Idoralararo axborot almashinuvining zaif ekanligi

Huquqbuzarlik sabablarini to'liq aniqlash uchun inspektor ta'lim, ijtimoiy himoya, tibbiyot va mehnat organlari bilan doimiy ma'lumot almashinuvini amalga oshirishi zarur. Ammo amalda bu hamkorlik ko'proq rasmiy maktub-xat shaklida, sekin va to'liq bo'lmagan holda amalga oshiriladi. Yagona elektron ma'lumotlar bazasi va real vaqt rejimida axborot almashish mexanizmlari ko'plab hududlarda yo'q.

3.4. Shaxsning ijtimoiy portretini tuzishdagi cheklovlar

Profilaktika xaritasini tuzishda inspektorlar ko'pincha moliyaviy ahvol, psixologik holat, narkologik status va oilaviy ziddiyatlar kabi ko'rsatkichlarni to'liq hisobga olmaydi. Buning ustiga, ma'lumotlarning maxfiyligi va shaxsiy hayot daxlsizligiga oid huquqiy cheklovlar inspektorlarga zarur ma'lumotlarga erkin kirish imkonini bermasligi mumkin.

3.5. Ijtimoiy-psixologik omillarni baholash qiyinchiligi

Huquqbuzarliklarning ko'pchiligi - oilaviy zo'ravonlik, alkogolizm, yoshlar deviantligi - uchun sabablar ko'pincha ko'zga ko'rinmas psixologik va ijtimoiy qatlamlarda yashiringan bo'ladi. Inspektorlarda psixologik diagnostika ko'nikmalarining yetishmasligi bu qatlamlarni aniqlashni qiyinlashtiradi.

4. Xorijiy tajriba

Huquqbuzarlik sabablarini aniqlash va bartaraf etish sohasida bir qator xorijiy mamlakatlar samarali modellar ishlab chiqqan bo'lib, ular O'zbekiston uchun ham qisman qabul qilinishi mumkin.

4.1. Finlandiya: Multidisiplinar profilaktika komissiyalari

Finlandiyada mahalliy darajada politsiya, ijtimoiy xizmat, ta'lim va sog'liqni saqlash vakillari birgalikda ishlaydigan "Ankor" (ANCHOR) komissiyalari tuzilgan. Bu guruhlar oylik yig'ilishlarda kriminogen xavf guruhidagi shaxslarni muhokama qilib, sabablarga qarab

muvofig chora belgilaydi. Model 2018–2022 yillarda recidiv ko'rsatkichlarini 31% ga kamaytirganini statistika tasdiqlaydi.

4.2. Singapur: Kriminogen xavfni baholashning raqamli tizimi

Singapurda politsiya inspektorlari Risk Assessment Matrix (RAM) deb ataluvchi raqamli tizimdan foydalanadi. Tizim 18 ta o'zgaruvchi asosida shaxsning potentsial xavflilik darajasini avtomatik hisoblaydi: ish joyi, oilaviy ahvol, ijtimoiy aloqalar, avvalgi huquqbuzarliklar tarixi va boshqalar. Bu yondashuv inspektorning shaxsiy sub'ektiv baholashiga bog'liqlikni kamaytiradi.

4.3. Germaniya: "Jailbreak" profilaktika loyihasi

Germaniyaning bir qator yerlarida qamoqxonadan chiqqan shaxslar uchun 6 oylik intensiv monitoring dasturi joriy etilgan. Inspektor har haftada bu shaxslar bilan muloqot qiladi, ish joyi va turar joy topishda yordam beradi, psixolog va ijtimoiy ishchi bilan hamkorlik qiladi. Tadqiqotlar bu yondashuvning recidivni 22–28% ga kamaytirganini ko'rsatadi.

4.4. Qozog'iston: Yaqin tajriba

Qo'shni Qozog'istonda 2021-yilda joriy etilgan "Profilaktika kartasi" tizimi O'zbekiston uchun ayniqsa dolzarb. Tizim barcha mahalliy politsiya inspektorlariga umumiy elektron platforma orqali bog'liq bo'lib, shaxsning nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy holatini ham real vaqtda aks ettiradi. Natijada idoralararo axborot almashinuvi vaqti 15 kundan 2 soatgacha qisqartirilgan.

5. Taklif va xulosalar

Yuqoridagi tahlil va xorijiy tajriba asosida quyidagi ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi:

1. Profilaktika inspektorlari uchun majburiy kriminogen xavfni baholash (risk assessment) modulini xizmatga kirish tayyorgarligi tizimiga kiritish. Modul deterministik va situatsion tahlil usullarini birlashtirgan amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga olishi lozim.

2. Yagona "Profilaktika» elektron platformasini yaratish: inspektorlar, mahalla organlari, ta'lim, ijtimoiy himoya va tibbiyot tashkilotlari real vaqtda o'zaro ma'lumot almasha oladigan raqamli tizim. Qozog'iston tajribasi bu yo'nalishda tayyor model bo'la oladi.

3. Inspektor boshchiligida multidisiplinar mahalliy profilaktika komissiyalarini tashkil etish. Finlandiya modeli asosida har chorakda ijtimoiy xizmat, ta'lim va sog'liqni saqlash vakillari bilan birgalikda kriminogen holat muhokamasi o'tkazish.

4. Inspektorlar uchun psixologik diagnostika asoslarini o'rgatish: oilaviy zo'ravonlik, alkogolizm va deviant xulq-atvorining dastlabki belgilarini aniqlash ko'nikmalarini rivojlantirish dasturini ishlab chiqish.

5. Hujjat yuritishni raqamlashtirish orqali ma'muriy yuklanishni kamaytirish: inspektorlarning bevosita fuqoralar bilan aloqaga sarflanadigan vaqtini kamida 60% gacha oshirish maqsadida mobil ilova va ovozli protokol yechimlarini joriy etish.

6. Inspektorning profilaktika samaradorligini baholash mezonlarini qayta ko'rib chiqish: rasmiy hodisalar soni o'rniga aniqlangan va bartaraf etilgan kriminogen omillar soni, hamda nazorat ostidagi shaxslarning ijtimoiy reintegratsiyasi ko'rsatkichlari asosiy mezon sifatida belgilansin.

Xulosa

Profilaktika inspektorlarining huquqbuzarlik sabablarini aniqlash faoliyatidagi amaliy muammolar tizimli xarakter kasb etib, ular metodologik, tashkiliy, huquqiy va texnologik

darajalarni o'z ichiga oladi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun alohida chora-tadbirlar emas, balki kriminologik yondashuv, raqamli transformatsiya va idoralararo hamkorlikni birlashtiradigan kompleks dastur zarur.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, inspektorlik tizimining samaradorligi uning qonuniy vakolatidan ko'ra ko'proq kasbiy tayyorgarlik sifati, axborot ta'minoti va boshqa ijtimoiy institutlar bilan integratsiya darajasiga bog'liq. O'zbekiston uchun maqbul yo'l - milliy mentalitet va mavjud tuzilmalar asosida xorijiy eng yaxshi amaliyotlarni moslashtirib joriy etishdan iborat.

Bunday yondashuv nafaqat recidiv va huquqbuzarliklar soni ko'rsatkichlarini yaxshilaydi, balki fuqarolarning ichki ishlar organlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga va huquqiy madaniyatni oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida" gi Qonuni. - Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlarining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Farmoni, 2021.
3. Merton R.K. Social Theory and Social Structure. - New York: Free Press, 1968.
4. Clarke R.V., Felson M. Routine Activity and Rational Choice. - New Jersey: Transaction Publishers, 1993.
5. Kriminologiya: darslik / tahrir hay'ati: Yusupov N.A. va bosh. - Toshkent: O'zbekiston, 2019. - 384 b.
6. UNODC. Handbook on Police Accountability, Oversight and Integrity. - Vienna, 2011.
7. Qozog'iston Respublikasi IIV. Profilaktika kartasi tizimi: amaliy tavsiyalar. - Nursultan, 2022.
8. Hanson R.K., Morton-Bourgon K.E. The Accuracy of Recidivism Risk Assessments for Sexual Offenders // Psychological Assessment. - 2009. - Vol. 21(1). - P. 1-21.
9. Finnish National Police Board. ANCHOR Multi-Agency Crime Prevention: Annual Report 2022. - Helsinki, 2023.
10. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston: yangi strategiya. - Toshkent: O'zbekiston, 2022.